

ПРИКАЗИ Reviews and Critiques

Томас Хилан Ериксен,
Етницитет и национализам,
Библиотека XX век, Београд, 2004, 347 стр.

Писана током 1992. године – у време када се заоштравала југословенска драма, када је од рата у Персијском заливу прошло годину и по дана, Европска заједница прерасла у Европску унију, захуктавала се афера око Салмана Руждија, када су стари режими Источне Европе већ били оборени – књига *Етницитет и национализам* донела је нешто свежији и другачији поглед на проблеме етницитета, идентитета и национализма. Сам контекст њеног настанка могао би бити довољан разлог да и историчари прочитају овај, пре свега антрополошки приступ једној од најважнијих тема у друштвеним наукама данас. Аутор Томас Хилан Ериксен редовни је професор социјалне антропологије на Универзитету у Ослу. Поље његовог интересовања су питања културне глобализације, национализма и етницитета, али је објављивао књиге на норвешком и енглеском и о другим темама. Међу најважније његове књиге на норвешком језику спадају *Културни тероризам* (1993), *Културна раскрића* (1994), *Битка за прошлост* (1995), *Тиранција тренутка* (2001), а на енглеском уџбеник антропологије *Small Places – Big Issues* (1995/2001), *A history of Anthropology* (2001), *Globalisation: Studies in Anthropology* (2003), монографија *Common Denominators* (1998), о политичкој култури у мултиетничкој острвској држави Маурицијус – *Etnicity and Nationalism. Anthropological perspectives* (1993). Био је уредник часописа *Samtiden* од 1993. до 2001. године, а редовно објављује и у скандинавским новинама и часописима. Осим ове, на српски је преведена и књига *Тиранција тренутка* (2003). Гостујући на Филозофском факултету Београдског универзитета крајем 2008. године, Ериксен се изјаснио као симпатизер либерализма.

Због чега ова књига може да буде интересантно штиво историчарима? Ратови који су се деведесетих година прошлог века водили на Балкану битно су утицали на ауторово схватање етницитета и национализма. Док су се Хрватска и Словенија издвајале из Југославије, Ериксен је завршавао докторат на тему микрополитике компромиса на Тринидаду и Маурицијусу. Међутим, изгледа да је грађански рат у Југославији на трагичан начин потврдио једну од његових основних теоријских поставки: да етничке разлике не зависе од културних разлика, већ од односа међу групама. Књига се чини интересантнијом тиме што Ериксен однос између Норвежана и Швеђана сматра бенигнијом верзијом односа између Срба и Хрвата. *Етницитет и национализам* својом структуром и садржајем покрива (али и отвара) многа питања: Шта је етницитет? (стр. 13–419); Етничка класификација: ми и они (стр. 41–69); Културна различитост и организација друштва (стр. 69–107);

Етнички идентитет и идеологија (стр. 107–139); Етницитет и историја (стр. 139–169); Национализам (стр. 169–209); Мањине и држава (стр. 209–243); Званични дискурс о идентитету, култура и људска права (стр. 243–275); Шта све није етничко? (стр. 275–303). Поред ових девет поглавља, понуђена је и исцрпна библиографија на 25 страна, индекс појмова, као и предговори аутора првом, другом и издању на српском језику.

Упркос чињеници да је у науци употреба речи *етницитет* постала уобичајена пракса, аутор опомиње да сам термин није стандардизован и да је његова појава прошла без нарочитог коментара. Познати су многи покушаји да се етницитет опише и разуме, али је до данас консензус постигнут само око две чињенице: да тај појам има неке везе са класификацијом људи и односом међу групама. Полазећи, дакле, од питања шта је то етницитет, аутор га повезује са питањем идентитета, сматрајући да је лични идентитет тесно повезан са политичким процесима, као и да друштвени идентитет није дат једном за свагда, већ да је релативан, ситуационо условљен и да се „о њему може преговарати“. Ериксен га разуме као феномен који треба посматрати у међусобном додиру група, а не у изолацији; такође и као питање односа, а не одлике неке групе.

Односи група наметнули су даље преиспитивање основних теоријских поставки утицајне чикашке антрополошке школе, која је најзначајнија сазнања остварила у сфери континуитета и промена у етничким односима. Тако је њихова метафора „лонаца за топљење“, којом је описано америчко друштво, наишла на Ериксову критику. Наиме, „лонац за топљење“ подразумева акултурацију, односно процес прилагођавања досељеника новој друштвеној средини; то је друштво у коме се различите групе становништва спајају и прилагођавају једна другој док се коначно не асимилију. Овако дефинисан „лонац“ најављује нестанак етницитета, па аутор запажа да таква теорија није емпиријски доказана, јер се практично догађа супротно: етничке разлике никада нису престале да се испољавају.

Свако разматрање етницитета било би осиромашено без осврта на проблем стереотипа. Између осталог, етнички стереотипи помажу људима да унесу мало реда у комплексан друштвени универзум, остављајући појединцу утисак да такав поредак разуме. Поред тога што легитимишу успостављени систем, стереотипи служе да оправдају привилегије и разлике у приступу оскудним ресурсима којима друштво располаже. Њима се дефинишу границе једне у односу на другу групу људи. Разматрајући етничку класификацију на релацији „ми и они“, Ериксен наглашава да етницитет подразумева како разликовање између „нас“ и „њих“ (што назива дихотомизацијом) тако и заједничко поље међуетничке размене и интеракције (комплементаризација).

Иако је читава књига ставља нагласак на интерперсоналне етничке односе, Ериксен није пропустио да прокоментарише и шири друштвени оквир у коме се етничке групе развијају, користе и опстају. Тако је следеће питање ком је аутор посветио више пажње било однос културне различитости и организације друштва. Присталица је таквог приступа проучавања етницитета по ком „културу“ треба удаљити из жиже интересовања студија о етницитету, односно да се треба усредсредити на *границе* које раздвајају културне групе, пре него на „културну твар“ на којој границе почивају. Културне разлике су *последња* граница, а не њихов *узрок*; дисконтинуитет међу етничким групама је пре свега *друштвени дисконтинуитет*,

a ne културни. Као згодан пример за илустрацију аутор је навео распад Југославије, где је након стварања политичких граница између Србије и Хрватске постепено дошло и до њиховог културног удаљавања (мислећи пре свега на језик).

Иако етничку припадност види као критеријум за приступ материјалним добрима, аутор наглашава да осим тог утилитарног аспекта, етничка идеологија мора да пружи одговоре и на „вечна животна питања“: питање порекла, будућности и, коначно, смисла живота. Осим тога, Ериксен сматра да се етницитет на нивоу индивидуалног контакта може разумети само ако се зна нешто о друштвеним приликама које одређују међуетничке контакте, а није занемарљив ни институционални оквир друштва. Говорећи о плуралним заједницама (нпр. британске и холандске колоније у источној Азији), Ериксен је искористио прилику да подвуче своје неслагање са Ентонијем Смитом (Anthony Smith) који етничке групе сматра статичним, непромењивим и затвореним ентитетима. Насупрот томе, Ериксен је присталица друштвеног и културног плурализма, који сматра објективистичким приступом у проучавању етницитета. Друштвени живот тумачи као суштински дуалан, зато што обухвата и делање и структуру, и слободу и ограничење. Осим тога, додаје да је „либерална метафизика“, у којој појединац има слободу да одлучи да ли жели да се асимилује или не, покварила досадашње поимање етницитета као независне величине.

Свака друштвена заједница и идентитет склони су искључивости, што значи да не може баш свако да буде њихов припадник, јер се колектив увек конструише у односу на друге. Позивајући се на теорију о аномалијама коју је поставила Мери Даглас (Mary Douglas, *Purity and Danger*, 1966), Ериксен подсећа да постоје такви контексти у којима је немогуће појединцу приписати јасан етнички идентитет. Као типичну „аномалну“ етничку категорију препознаје другу и трећу генерацију људи који су се доселили у Европу, тачније децу и унуке досељеника. Међутим, аутор упозорава да то што ове групе важе за „аномалије“ јесте последица већ постојеће класификације и категорије на које се слабо може утицати. Стога се не сме *a priori* претпостављати да неко ко нема јасан етнички идентитет аутоматски нема ни корена ни културе и да му је живот због тога несносан. Пре него што се донесе суд о томе да етничке аномалије стварају „несретнике“, боље би било да се претходно погледа како ти људи заиста живе. Тим пре што је у неким земљама друштвени идентитет у већој мери ствар избора него у неким другим.

На питање настанка етницитета, аутор не пружа једноставан одговор, али примећује да етницитет постаје важнији у тренуцима у којима га нешто угрожава. Ту пре свега мисли на крупније промене попут миграција, промена у демографској слици, индустријализацију или интеграцију у неки већи политички систем. Свака од ових промена подразумева какву-такву реинтерпретацију историје, из чега изводи закључак да етнички идентитет може бити свесно конструисан. Тиме аутор скреће пажњу на чињеницу да су идентитети флуидни и да је њихова неодређеност повезана са релативношћу историје и ситуационом условљеношћу садржаја културе. Многи научници су дошли до закључка да је утилитарност најважнији фактор за очување етничког идентитета, али Ериксен сматра да је и сама представа о утилитарности културно одређена, чиме се замагљује граница између оног што је корисно и оног што има неки другачији смисао. Ту се осврће на ромски идентитет у Европи за који сматра да га пре треба тумачити као културни и симболички фено-

мен него као специфичну стратегију у конкуренцији с другим групама. Ромско друштво гаји другачије вредности од остатка друштва, интереси Рома разликују се од интереса седелачког становништва, па између ових група и нема неке праве конкуренције (због чега у овом случају не можемо говорити само о утилитарности).

Како настају нови идентитети и колико су ситуационо условљени, Ериксен покушава да покаже на примеру Европске уније, кроз који се може пратити редефинисање идентитета. Иако је Европска унија већ решила нека од важних питања – заједничка валута евро, усклађивање имиграционе политике и право на азил, питање Шенгенског споразума који омогућава путовања без пасоша, итд. – главни проблем остаје питање држављанства, односно права и обавеза које би оно подразумевало. Не треба занемарити ни економске последице ове интеграције: на пример, француски сељаци све више производе „за Европу“, а не само за Француску или свој регион. Ериксен сматра да ово питање отвара бар три занимљива аспекта: прво, могуће је да интеграција унутар Европске уније зависи од утилитарности, јер су је с највећим ентузијазмом дочекали управо најсиромашнији региони Европе и политичка и економска елита. Друго, веома важну улогу имаће идеологија, пре свега стварање заједничке историје (пример књиге *Европа – историја њених народа* Жан-Батиста Дирозела, коју аутор закључује речима да је уједињена Европа могућа). Ериксен примећује да би, поједностављено речено, то отприлике значило да Грчка има заједничку историју са Ирском, али не и са Турском. Даље сугерише да постоје јаки економски и политички разлози због којих никоме не пада на памет да ствара заједнички левантски идентитет који би обухватао све народе источног Медитерана, иако би се у „објективној историји“ нашло довољно аргумената који би ишли у прилог таквом идентитету – бар колико и у случају Европе. Треће, европски идентитет није нужно неспојив с националним или етничким идентитетом, јер друштвени идентитети имају сегментирани карактер: бити члан неке породице не искључује припадност етничкој групи нити припадност некој широј категорији. Ипак, та шири категорија мора обезбеђивати добра (материјална, политичка или симболичка), а група која их прима њих мора сматрати важним.

Разматрајући однос етничитета и историје, аутор је даље анализирао развој етничких односа кроз историју, померањем граница, система, улогом капитализма у конструисању етничитета и националне државе, етногенезом „црнаца“, Индусима у Новом свету, разним примерима етничких обнова, колонијализмом и миграцијама, именима нација, модерним системом образовања и етничким идентитетом, улогом културе и односом културне историје и антропологије. У пољу интересовања овог аутора нашла су се и питања попут националних мањина, индигених народа, транснационализма, дијаспоре, хибридних друштава, а једно издвојено поглавље посвећено је *хиндута* покрету у Индији, који Ериксен разуме као реакцију на ислам и све већи егалитаризам у индијском друштву.

На крају, отварајући питање „шта све у идентитету није етничко“, аутор заправо покреће једну од најважнијих недоумица: да ли етнички идентитет нужно мора бити *елементарнији* него други идентитети? Сваки научник који се намери да тражи етничитет – наћи ће га пре или касније, и то по цену да превиди и оне друге врсте односа међу људима. Ериксен се пита да ли је постмодерни свет можда постао толико комплексан и хетероген да га више не можемо проучавати ако се бавимо само релативно стабилним идентитетима и групама. Аутори класичних радова

о етницитету имплицитно полазе од тога да је национална држава „најзначајнија јединица моћи“ у наше доба. С друге стране, многи социолози опирају се овој претпоставци сматрајући да се свет до те мере променио да национална држава више не може бити синоним за друштво у ширем смислу те речи. Неки од њих (Appadurai, Robertson, Giddens, Wallerstein, Urry и др.) залажу се за редефинисање и преиспитивање основних социолошких категорија. Волерстин сматра да је и сам појам „друштва“ застарео. У делу *Социологија после друштва*, објављеном 2000. године, Урју развија нову социологију чији је основни епистемолошки принцип кретање, а не структура. Постмодернисти сматрају да је човек у савременом свету „мање интегрисан“, мање одређен, односно да је флуиднији него што је то раније био случај. Дакле, епистемологију тоталитета смењује епистемологија процеса. Основна ствар на коју Ериксен хоће да скрене пажњу јесте да је питање етницитета комплексније од свих до сада постојећих теорија. Поједностављења на којима почива званични дискурс о идентитету неспојива су са сложености реалног искуства. Ниједан социолог, антрополог, историчар, културолог не би требало да крене од претпоставке да су „сви Х међу собом једнаки“. Аутор такође указује да су у науци ранија посматрања појединца, растрзаног између универзализма и партикуларизма, сменила нова тумачења његове позиције, али сада постављеног између либерализма и комунитаризма.

Шта долази после етницитета? Да ли је оправдано анализирати друштво преко категорије етницитета? Можда би „друштвени идентитет“ као нешто шири појам боље удовољио комплексности друштвених процеса, можда би преко њега боље могли да проучавамо групе и лојалности, да их анализирамо према већем броју бинарних критеријума него што нам то омогућава ограничавање на етницитет. Ериксен етницитет види „и као сплет односа и као стање свести“, али сугерише да је као стање свести само једно од многих. У реалном животу и нормалним ситуацијама људи једни друге не класификују према држављанству, ту су релевантнији неки други критеријуми. Ериксен се пита и да ли се етницитету назире крај? Општи одговор је да је, дугорочно посматрано, коначни нестанак етничких група неминован као и њихов настанак. Та претпоставка долази из његовог убеђења да се етницитетом треба бавити као „процесима“, а не као „коренима“. Такође примећује да је у комплексним друштвима етничка обнова приметна и спектакуларна, због чега је привлачна као предмет проучавања, али то ипак не значи да су такви покрети репрезентативнији од оних спорих корака ка укидању етницитета у неком другом друштву. Посматрање неетничких елемената у мултиетничким друштвима може да послужи као добар коректив и допуна анализа етницитета. Ни сама реч „етницитет“ није стандардизована, па разлике у њеном значењу могу да укажу и на епистемолошке разлике у приступу овој теми. Избор кључних појмова усмерава научни рад утолико што утиче на природу прикупљених података. Тако Ериксен сугерише да појам *етницитет* треба одбацити оног момента кад он постане оков, уместо да буде средство помоћу којег стичемо нова сазнања.

Оливера МАРКОВИЋ